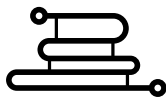

Biblioteka
INCUS

TIM press

Biblioteka
INCUS

Rob Riemen
VJEČITI POVRATAK FAŠIZMA
3. dopunjeno izdanje

Naslov izvornika
De eeuwige terugkeer van het fascisme

©2010, 2015, 2025 Rob Riemen

© za hrvatsko izdanje:
TIM press d.o.o., Zagreb
tim.press@tim-press.hr
www.tim-press.hr

1. izdanje 2011.
2. izdanje 2015.

Sva prava pridržana.

ISBN 978-953-369-067-4

Rob Riemen

Vječiti povratak fašizma

3. dopunjeno izdanje

S nizozemskog prevela
Snježana Cimić

Predgovor s engleskog prevela
Dijana Bahtijari

Zagreb, 2025.

*Samo glas imam sad
Da srušim laž koja nagomilana vreba*
(W. H. Auden, prev. L. Paljetak)

PREDGOVOR TREĆEM HRVATSKOM IZDANJU

Godine 2010., u vrijeme kad mi je već bilo očito da fašistički pokret opet jača, objavio sam u svojoj Nizozemskoj esej *Vječiti povratak fašizma*. Ako se fašizam mogao vratiti u tako bogatoj zemlji kao što je Nizozemska, shvatio sam, u 21. stoljeću mogao se vratiti bilo gdje. Ta je knjižica ubrzo postala uspješnicom, unatoč žestokim i gnjevnim kritikama političke i akademske zajednice. Njihovo negiranje situacije iznenadilo me je te me i dalje zabrinjava – jer slažem se s Arnoldom Toynbeejem kad, u svojem *magnum opusu A Study of History*, tvrdi da civilizacije nestaju ne zato što je to neizbježno, već zato što vladajuće elite ne odgovaraju prikladno na mijenjajuće okolnosti ili zato što su usmjerene samo na vlastite interese.

Mudri ljudi poput Konfucija i Sokrata znali su da nešto moraju nazvati pravim imenom kako bi to

razumjeli. Pojam populizam, kao preferirani opis suvremenog opiranja masa, ne nudi smisljeno shvaćanje tog fenomena. Pokojna Judith Shklar, poznata politička teoretičarka sa Sveučilišta Harvard, imala je pravo kad je na kraju svoje studije o Rousseauovoj društvenoj teoriji *Men and Citizens* napisala:

Populizam je vrlo neprecizan pojam, čak i kad govorimo o ideologijama i političkim pokretima. Odnosi li se na nešto konkretnije od zbunjene mješavine gnjevnih stavova? Je li jednostavno riječ o nepreciznom načinu opisivanja svih onih koji nisu ni „ljevo“ ni „desno“? Ne pokriva li taj termin upravo sve one koje je zanemarila historiografija, koja ne priznaje druge ideološke mogućnosti osim konzervativaca, liberala i socijalista, i koja oscilira između stupova „desnice“ i „ljevice“ kao da su to zakoni prirode? Zar populizam nije ništa drugo doli bunt koji nema vizu za prijestolnice konvencionalnog mišljenja?

Upotreba pojma populist samo je još jedan način održavanja poricanja da duh fašizma opet progona naša društva i negiranja činjenice da su se liberalne demokracije pretvorile u svoje suprotnosti: masovne demokracije lišene duha demokracije. Čemu takvo poricanje?

Jedan razlog možda leži u činjenici da sa znanstvenog i tehnološkog gledišta duhovi i utvare ne postoje. Što je, naravno, točno – za majku prirodu.

VJEČITI POVRATAK FAŠIZMA

Ljudska priroda i ljudsko društvo ipak su drukčije vrste. Znanost i tehnologija nikad nam neće moći do kraja objasniti ljudsko biće i sve njegove nagone i žudnje, vrline i vrijednosti, um i duh. Svaki ozbiljan znanstvenik svjestan je toga. Avaj, većina vladajuće klase nije. Njihovo shvaćanje društva ograničeno je znanstvenom paradigmom dokaza, podataka, teorija i definicija. Humanističke znanosti i umjetnost stoga su zanemarene i odbačene. Ipak, jedino znanje koje može omogućiti potpuno razumijevanje ljudskog srca, vječnih složenosti društava punih sukobljenih interesa, uzroka suvremenih pokreta i prevrata te istinskih uvjeta demokratske civilizacije jest mudrost poezije i književnosti, filozofije i teologije, umjetnosti i povijesti. To je domena kulture; tu možemo pronaći Klio, muzu povijesti, uvijek s knjigom u rukama, koja nam nudi dar povijesne svjesnosti. No kako bismo je upoznali i uživali blagodati njezinih darova, moramo čitati knjige, posebice romane.

Drugi razlog zašto je povratak fašizma i gubitak demokratskog duha teško prihvatiti – i zašto na njih reagiramo tek kad je već prekasno da se zaustavi uspon fašističkog pokreta – jest nelagoda političke ljevice koja prihvaća tradiciju prosvjetiteljstva. Način razmišljanja utemeljen na njegovim neupitnim uvjerenjima – ljudskom napretku, urođenoj dobroti čovjeka, racionalnosti, institucijama te političkim i društvenim vrijednostima kao temeljima pravednog društva – uvijek će otežavati prepoznavanje utjecaja koje volja za moći, požuda,

žudnja i vlastiti interes imaju na ljudsko stanje. Činjenica je da smo mi ljudi iracionalni koliko smo racionalni, a fašizam je politička kultivacija naših najgorih iracionalnih sentimenata: zamjermanja, mržnje, ksenofobije, želje za moći i straha!

Suočen s fašističkom Europom, u ožujku 1933. predsjednik Franklin Delano Roosevelt znao je o čemu govori kad je u svom inauguracijskom govoru izjavio: „Trebamo se bojati jedino straha samoga!“ Dobro je znao da su društva u strahu prijemčiva za fašističku ideologiju i autokratske vođe.

Osjećaj krize, ekonomska nesigurnost i prijetnja terorom ili ratom priznati su uzroci ozračja straha. Nesposobnost sprečavanja povratka fašizma, borbe protiv njega i njegova uništenja, također je prisutna zbog nepriznatog uzroka straha, a glavni uzrok tako lakog povratka fašizma u masovne demokracije je neznanje. To je ujedno i treći razlog zašto poricanje fašizma opstaje u našem vremenu. Prihvatanje te činjenice uključuje svijest da, unatoč svim znanstvenim i tehnološkim dostignućima, globalnoj dostupnosti informacijama i omogućavanju „višeg obrazovanja“ svima koji si ga mogu priuštiti, dominantna sila u našem društvu jest organizirana glupost...

U *Plemstvu duha. Zaboravljenom idealu*, mojoj knjizi iz 2008., posljednje poglavlje „Budi hrabra“ posvećeno je životu iznimnog čovjeka, borcu protiv svog vremena, Leoneu Ginzburgu. Taj je ruski Židov, rođen 1909., u djetinjstvu s obitelji emigrirao u Italiju. Bio je nevjerojatan čovjek koji je sa samo

stoje. Sve što se smatra takvim, nije ništa drugo nego pojedinačni, osobni doživljaj i interpretacija. A sve što može značiti svašta ne znači baš ništa, jer je izgubilo svoju univerzalnost.

Gubitkom duhovnih vrijednosti ne samo što nestaje moral, već i kultura u izvornom značenju te riječi: *cultura animi* – kultiviranje duše. Kako u religijskim tradicijama judaizma i kršćanstva tako i u humanističkoj tradiciji Sokrata i Spinoze, središnje mjesto zauzima ideja da je čovjek biće koje se treba uzdignuti, vinuti iznad svojih instinkata i tjelesnih potreba. Samo kada uspijemo usvojiti apsolutne duhovne vrijednosti, bit ćemo vrijedni življenja. Živjeti u istini, postupati pravedno, stvarati ljepotu – samo takvim djelovanjem čovjek postaje ono što i treba biti, doista slobodan. Jer onaj koji je još uvijek rob svojih požuda, emocija, nagona, strahova i predrasuda i ne zna kako se koristiti razumom, ne može biti slobodan. A Nietzsche, uvjeren u neizbježnost *Umwertung aller Werte*, prevrednovanja svih vrijednosti, to obrće: ništa više nije apsolutno osim slobode, slobode neobuzdanog izivljavanja vlastitih nagona. Odsada će čovjek dopustiti da njime ovlada žudnja za vlašću i sve je dopušteno.

Nietzsche je vrlo točno znao kakve će biti posljedice nihilizma po europsko društvo. U svojim kasnim bilješkama piše: „Opasnost nad opasnostima: ništa nema smisla.“ Gubitkom apsolutnih duhovnih vrijednosti nestat će sve iz čega je čovjek ikada preuzeo značenje i smisao: poznavanje dobra i zla,

suosjećanje, ideja da je ljubav jača od smrti, no isto tako i sva velika umjetnost, uljudnost, umijeće razgovora, poimanje kakvoće i vrijednosti. Stoga u to isto vrijeme bilježi: „Najopćenitiji znak modernog doba: čovjek je u vlastitim očima nevjerojatno izgubio na dostojanstvu.“ Naime, „oslobođen“ od svih duhovnih vrijednosti i svake orijentacije glede onoga što život može učiniti značajnim, čovjek će prije svega ugoditi sebi, zahtijevati zadovoljenje svih svojih žudnji i, ukoliko to izostane, postati nasilan. Na ovu stalnu prijetnju trajne agresije ispod površine blagostanja, Nietzsche upućuje i u svojim bilješkama iz 1886. – 1887.: „Naša situacija: blagostanje nam povećava osjetljivost; bolujemo već i od najmanjih tegoba, tijelo nam je zaštićenije, a duša bolesnija. Jednakost, udoban život, sloboda mišljenja, no istodobno mržnja i zavist, bjesomučan poriv za uspjehom, nestrpljenje sadašnjeg trenutka, potreba za luksuzom, nestabilnost vlada, razdiranost dvojbama i traženjima.“

Masovnim društvom Ortega y Gasset 1930. naziva društvo koje se, od prvih Goetheovih slutnji i sa svim obilježjima koja su predvidjeli Tocqueville i Nietzsche, doista manifestira posvuda po Europi. No Ortega y Gasset je ipak iznenađen onim što vidi kao velik paradoks demokratskog razdoblja koje je netom ušlo kroz vrata europske povijesti. Napokon razdoblje u kojem se društvo uspjelo oteti jarmu tiranije i Crkve, aristokracije i feudalnog društva. Tehnološki napredak omogućuje, uz ostalo, i veću slobodu kretanja, mediji proširuju pogled na svijet,

a politički ustroj postaje sve demokratičnijim. Europa je na pragu slobodnoga društva u kojemu se mogu dokidati granice, poštuje se individualna sloboda, implicira vlastita odgovornost i njeguju duhovne vrijednosti koje su potporanj civilizacijskom idealu.

No novi tip čovjeka, koji brzo stječe utjecaj u društvu – *čovjek mase* – odbacuje ovu povijesnu priliku. Taj naziv ne upućuje na količinu, već na kakvoću, na određenu vrstu duhovnog stanja – ili točnije – na nedostatak duha. Osim toga, čovjek mase pojavljuje se u svim društvenim slojevima, među siromašnima i bogatima, učenicima i neukima. Pojava čovjeka mase – a pojavljuje se u hordama! – prema Ortegi y Gassetu tvori izravnu prijetnju vrijednostima i idealima liberalne demokracije i europskog humanizma; tradicijama u kojima duhovni i moralni razvoj individue čini temelj slobodnog, otvorenog društva. No čovjeku mase svojstven je posve drukčiji pogled na čovjeka i društvo. Čovjek mase ne želi biti suočen, a kamoli opterećen, s duhovnim vrijednostima. Nema tog kriterija, vrijednosti ili istine koja bi mogla biti uzdignuta iznad njega i koja bi mu mogla nametati ograničenja. Čovjeku mase život uvijek treba nuditi lagodnost i obilje; on ne poznaje tragičnost postojanja. Sve je dopušteno, jer nema ograničenja. Duhovna naprezanja nisu potrebna. Čovjek mase pun je samoga sebe i ponaša se poput razmaženog djeteta. Slušati, kritički propitivati svoje mišljenje, voditi računa o drugima, također nije nužno. Sve to jača njegov

osjećaj moći, žudnju za vladanjem. Samo su on i takvi poput njega važni, ostali se moraju prilagoditi. Stoga čovjek mase uvijek ima pravo i on ne treba argumentirati. Nevješ u jeziku razuma, a i nespreman da se u njemu izvješti, on poznaje samo jedan jezik, jezik tijela: nasilje. Ono što je drukčije, što je izvan njega, ne smije postojati. Gnuša se toga da bi bio drukčiji od mase. On se prilagođava – izgledom vladajućoj modi, a mišljenjem masovnim medijima kao ugodnim pomagalima. Istodobno se ne može i ne želi izdvajati. Čovjek mase ne razmišlja. Slobodan od svakoga duhovnog napora, svakog kriterija ili istine kao vodilje, besciljno vrluda životom. U nedostatku duhovne vodilje hvata se težine mase da ga ona vodi kroz život.

Dvadesetstoljetni fenomen masovnog ponašanja i masovne histerije nije rezultat obilja, već je drastična posljedica psihe tog izuzetno modernog čovjeka, lišenog duha. Ponašanjem mase upravljaju strah i požuda. A kada ta masa dođe na vlast, kada demokracija postane masovna demokracija, tada demokracija prestaje postojati. Na kraju svoje knjige *Pobuna masa* Ortega y Gasset sažima svoju analizu masovnog društva u jednu rečenicu: „Sve se, dakle, svodi na to da Europa više nema morala.“

Nekoliko čimbenika osnažuje nihilistički karakter masovnog društva. U prvom desetljeću dvadesetog stoljeća bečki satiričar Karl Kraus nemilosrdno kritizira novinare zato što, unatoč svim svojim nastojanjima, demokraciju prije potkopavaju nego što je štite. Naime, novinske stranice moraju biti